

СВОБОДА ВИБОРУ І ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЯК ЦІННІСНІ ОРІЄНТИРИ МАЙБУТНЬОГО ПЕДАГОГА

центральною ланку становлення індивіда у сучасному суспільстві. При цьому поняття самовизначення можна тлумачити і як процес, і як результат.

Сьогодні самовизначення молоді наповнюється новим змістом, пов'язаним з соціокультурними трансформаціями в Україні. Насамперед це проявляється у тому, що процес самовизначення виступає важливим механізмом і одночасно показником становлення суб'єктності досліджуваної соціально-демографічної групи.

Розглядаючи самовизначення особистості як вміння і здатність створювати власне життя, важливо зазначити, що головною рушійною силою цього процесу слід вважати (окрім безпосереднього впливу середовища) ціннісні орієнтації, цілі та завдання, які ставить перед собою індивід.

Самовизначення особистості молоді людини конкретизується також набуттям людиною певного соціального статусу та виробленням життєвої стратегії.

1. Балакірева О.М. Трансформація

ціннісних орієнтацій в українському суспільстві // *Український соціум: соціологічні дослідження та моніторинг соціальної політики*. – 2002. – №1. – С. 21 – 32.

2. Гериунский Б.С. *Философия образования XXI века*. – Москва: Совершенство, 1998. – 607 с.

3. Маслоу А. *Мотивация и личность*: Пер. с англ.. – СПб.: Евразия, 1999. – 478 с.

4. Михальченко Н.И. *Украинское общество: трансформация, модернизация или лимитроф Европы?* – К.: Институт социологии НАНУ, 2001. – 440 с.

5. *Новая философская энциклопедия. В 4-х томах. Том второй: Е-М*. – Москва: "Мысль", 2001. – 635 с.

6. Скотний В.Г. *Раціональне та ірраціональне в науці й освіті*. – Київ – Дрогобич: Коло, 2003. – 288 с.

7. *Філософський енциклопедичний словник / Національна Академія наук України. Інститут філософії імені Г.Сковороди*. – К.: Абрис, 2002. – С. 562 – 563.

8. Ярошевець В.І. *Людина в системі пізнання*. – К.: Педагогіка, 1996. – 208 с.

Тетяна Завгородня, доктор педагогічних наук, професор,
завідувач кафедри історії педагогіки
Прикарпатського національного університету
імені Василя Стефаника

СВОБОДА ВИБОРУ І ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЯК ЦІННІСНІ ОРІЄНТИРИ МАЙБУТНЬОГО ПЕДАГОГА

У статті на основі емпіричних матеріалів розглядається проблема виховання відповідальності при умові надання особистості свободи вибору. Визначено основні показники рівня сформованості відповідальності у студентів в умовах свободи вибору, але відповідно до наявних у суспільстві вимог, порядків, законів, спрямованості на інтереси соціального прогресу.

Постановка проблеми. У сучасній соціокультурній ситуації все виразніше вимальовується необхідність для людини основоположних ціннісних орієнтирів у процесі її розвитку та діяльності, що потребує відповідального, критично вивіреного її ставлення до себе. Отже, зростаюча свобода вибору, можливість вільно обирати "адресата своєї онтологічної причетності", дозволяє людині конституювати себе "як суб'єкта моральної відповідальності, обов'язку і любові" [6, 571]. Одночасно це вимагає посилення уваги до виховання відповідальності особистості.

Прикладом формування цієї риси людини поряд з совістю, скромністю і обов'язковістю є вся система виховання В. Сухомлинського.

Аналіз останніх досліджень. Сьогодні у вітчизняній моделі професійно-педагогічної підготовки виникла, як зазначає І. Зязюн, необхідність перестановки акценту зі знань спеціаліста на його людські, особистісні якості, що постають водночас і як цілі, і як засіб його підготовки до майбутньої професійної діяльності. А, як відомо, якості людини є опредмеченням її цінностей. Однак мало знати моральні кодекси, правила поведінки, необхідно мати сформовані

СВОБОДА ВИБОРУ І ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЯК ЦІННІСНІ ОРІЄНТИРИ МАЙБУТНЬОГО ПЕДАГОГА

морально-етичні ідеали. Як зауважує О. Вишневецький, самі знання “загальнолюдської моралі”, без віри в морально-етичні ідеали (віра, надія, любов; сумління, правда і справедливість тощо) видаються порядком ненадійним. Ці ідеали, перш за все, повинні стати визначальними у поведінці людини, у виконанні нею різних видів діяльності, в яких виникають різноманітні стосунки між людьми і в яких виявляються ідеали добра та їх антиподи.

Мета статті – розглянути проблему виховання у майбутніх педагогів відповідальності при умові надання особистості свободи вибору, визначити основні показники рівня сформованості відповідальності у студентів в умовах свободи вибору, відповідно до наявних у суспільстві вимог, порядків, законів, спрямованості на інтереси соціального прогресу.

Виклад основного матеріалу. Аналіз кодексу цінностей сучасного українського виховання і розвитку дає підстави зробити висновок, що практично в кожній зі складових цієї системи є такі цінності (єдність поколінь на основі віри в національну ідею, історична пам'ять, свобода, свобода слова, рівність громадян перед Законом, самовідповідальність людини, право на свободу думки, совісті, вибору конфесії, участі у політичному житті, проведенні зборів, самовираження тощо, обов'язки, що випливають з прав і свобод інших народів, повага до національно-культурних цінностей інших народів, самодисципліна і самоконтроль, внутрішня свобода, точність, самоповага, надійність у партнерстві, твердість слова тощо), які можуть бути вдосконалені у процесі виховання відповідальності особистості за умови надання їй свободи вибору. Особливо це актуалізується в сучасних умовах демократизації українського суспільства, коли людині надано більше прав і свобод, безмежно зростає вимога виховання єдності свободи вибору і відповідальності майбутніх спеціалістів, в тому числі і педагогів.

Однак сьогодні нерідко серед людей, які розуміють свободу вибору як “роблю, що хочу” (це передовсім, стосується молоді), спостерігається прояв безвідповідальності в сфері своєї діяльності, що призводять до таких негативних явищ, як вбивства, насилля, наркоманія, алкоголізм, моральне приниження людини іншою людиною, соціальна безпритульність тощо. Однією з причин такого становища є неглибоке розуміння значною частиною молоді і педагогами такої морально-етичної риси, як “відповідальність” та її співвідношення з розширенням у сучасних умовах свободи вибору.

Об'єктом дослідження, проведеного автором статті, стали молоді люди віком 20 – 30 років, які навчаються на двох останніх курсах педагогічних факультетів різних навчальних закладів України III – IV рівня акредитації. Вибір саме цієї категорії респондентів був обумовлений важливим етапом в житті молодого покоління, коли “людина не тільки оволодіває різними соціальними ролями, але й формує свої соціальні очікування, створює систему ціннісних орієнтацій, інтересів, ідеалів, стає активним повноправним членом суспільства” [1, 43], віковими особливостями, коли “юнацький романтизм і максималізм, неприйняття “дорослого” скептицизму, загострені пошуки сенсу життя, характерні для цього віку абстрактні уявлення про “повинно” роблять молодь благодатним середовищем для пропагандистського впливу” [3, 42].

Даними для статті став емпіричний матеріал, отриманий у процесі дослідження, за участю 370 осіб. Аналіз отриманих даних засвідчив, що практично всі респонденти розуміють “свободу вибору” і “відповідальність” як цінності, декларативно зауважуючи, що вони повинні бути притаманними кожній людині. Розглядаючи таку моральну рису, як відповідальність, 61% опитаних зазначили, що це “вміння людини відповідати за свої вчинки”, а 7% – що це “ставлення людини до певної справи”. У цілому, відповіді можна вважати позитивними. Звернення до визначення рівня розуміння майбутніми педагогами категорії “Свобода вибору” засвідчив, що 44% респондентів вважають, що це “власне рішення людини”, а 32% – це “здатність людини обирати максимально комфортне рішення”.

Виникає питання, як же співвідносяться власне комфортне рішення з прийнятими в суспільстві, в колективі, з нормами і законами? Відповіді студентів засвідчили, що вони ніяк не пов'язують ці категорії. І навіть те, що в одній з анкет були задані питання з приводу двох категорій, не наштовхнули їх на роздуми. Для підтвердження нашого висновку наведемо характерний приклад. Студентка Оксана (IV курс) пише: “Відповідальність – це риса, яка притаманна кожній людині, але не завжди люди думають про результати своїх вчинків”. Свободу вибору вона розуміє, як “незалежність, самостійність у виборі думки, прийнятті рішень”. Отже, майбутній педагог не бачить, чим повинна керуватися людина при наданні їй свободи вибору поведінки. Одночасно 60% респондентів зауважили, що у житті надання свободи не йде поруч з відповідальністю людини. Свою думку вони підтвердили наведенням таких прикладів:

СВОБОДА ВИБОРУ І ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЯК ЦІННІСНІ ОРІЄНТИРИ МАЙБУТНЬОГО ПЕДАГОГА

“Батьки, турбуючись за дітей, виїжджають за кордон, у результаті діти залишаються без необхідного догляду, турботи про них”; “Іноді людина має свободу, робить що бажає, не прогнозує негативних результатів”; “Маючи свободу, деякі молоді люди починають “брати від життя все, тому, що живемо раз”, не думаючи про результати своїх дій...”; “Зробивши вибір на свою користь, інколи людина керується тільки своїм “я”, забуваючи про відповідальність перед іншими, родиною, друзями, державою...” і т.д.

Привертають увагу відповіді на запитання: “Чи пов’язані ці дві категорії (свобода вибору і відповідальність)?” Кожний третій студент впевнено відповідав, що “свобода передбачає, що людина може робити те, що їй подобається, хочеться, але за ці всі примхи треба відповідати”. Таким чином, стверджуючи, що надання свободи повинно завжди йти поруч з відповідальністю людини (згадаємо, що попередньо студенти не наголошували на взаємозв’язку цих категорій), вони нечітко уявляють кожен з цих окремо взятих категорій, часто зводять поняття “свобода вибору” до “свободи слова, думки”.

Практично жоден з респондентів не зміг показати особливості вияву свободи вибору молодшими школярами, об’єктами їх майбутньої роботи. Характерними були відповіді: “свобода вибору, це коли “Батьки повинні прислухатися до думок дитини і входити в їх положення” (Оля), або “Надання можливості висловити свої думки, не побоюючись покарання, самостійне вибирання дій...” (Тарас), “Дати дитині можливість висловити свою думку” (Вікторія), “Можливість кожної дитини вільно думати, діяти, спілкуватися” (Людмила) тощо.

Визначаючи умови, в яких найбільш ефективно формується свобода вибору у єдності з відповідальністю, половина майбутніх вчителів загальноосвітньої школи першого ступеня назвали такі: “умови демократизації, гуманізації, взаєморозуміння”; “створення у навколишньому середовищі відчуття поваги, потреби, захищеності”; “життя без погроз і нав’язування дій...” Однак були й такі відповіді: “в навчанні”, “при ненав’язливих умовах”, “у ставленні до самого себе”. Як бачимо, всі відповіді загальні, жоден з респондентів не навів конкретних прикладів ефективного формування свободи вибору у єдності з відповідальністю. При цьому кожен третій взагалі не намагався відповісти на це питання.

Підтвердженням такого висновку можуть бути результати вивчення відповідей студентів про моральні риси, які вони хотіли б виробити чи

вдосконалити у себе. В основному студенти для свого вдосконалення бажають виробити в себе такі риси, як: рішучість, наполегливість, терплячість, силу волі, стриманість, цілеспрямованість, рішучість. І тільки 12% опитаних згадали відповідальність, поставивши цю рису в основному на друге і третє місце. Одиниці студентів назвали такі риси, як уважність, працьовитість, зібраність, прямолінійність, вимогливість, стійкість, справедливість тощо. Отже, переважна більшість студентської молоді із задоволенням сприймає можливість вільного вибору своїх дій, проте не завжди пам’ятає про відповідальність за них. Між тим, одним із важливих завдань, що стоять перед вищими навчальними закладами сьогодні, є підвищення ролі студента “як об’єкта освітньої діяльності завдяки його участі у формуванні навчального плану, підвищення його відповідальності за результати навчання, самоорганізації власної освіти...” [4, 4].

Взагалі зіставлення понять “свобода вибору” та “відповідальність” дозволило нам виділити показники рівня сформованості у студентів відповідальності в умовах свободи вибору, узгодивши їх з прийнятими суспільством законами і нормами. Серед них: совість і почуття сорому, бо, за твердженням В.О. Сухомлинського, “саме вони спонукають людину до самоконтролю, самооцінки своїх вчинків”; обов’язковість (своєчасне свідоме виконання будь-якої справи без нагадування); прагнення постійного самокритичного оцінювання своєї поведінки; вміння оцінювати свою поведінку (користь або шкода собі та навколишнім; вплив на самовдосконалення); регуляція поведінки (бажання зробити так, як вважає за потрібне); активність на різних етапах діяльності (самостійне прийняття рішення про участь у конкретній справі; вільний вибір мети, методів, способів і стилів їх досягнення; міра вияву творчості при виконанні); ініціативність (вміння виступати в ролі організатора справи; вносити оригінальні пропозиції і знаходити оптимальні шляхи їх реалізації); громадська активність (свідома участь у різних видах суспільно значущої спільної діяльності, вміння вступати у систему міжособистісних стосунків).

Наведені емпіричні дані дають можливість зробити висновок, що у роботі з підготовки майбутніх вчителів необхідно об’єднатися викладачам різних кафедр (філософії, педагогіки, психології) для проведення більш цілеспрямованої роботи з ґрунтовного вивчення категоріального апарату (цінність, морально-етична, соціальна

СВОБОДА ВИБОРУ І ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЯК ЦІННІСНІ ОРІЄНТИРИ МАЙБУТНЬОГО ПЕДАГОГА

тощо), розуміння у єдності понять “свобода вибору” і “відповідальність”, особливостей їх прояву в учнів різних вікових категорій, виокремлення показників сформованості цих категорій у повсякденному житті дитини, визначення шляхів і умов ефективного формування таких важливих соціальних цінностей, без яких не може бути вільною людиною у демократичному суспільстві, яке йде шляхом інтеграції у Європейський простір.

Про недостатній рівень вихованості у майбутніх педагогів відповідальності в умовах розширення свободи вибору, мотиви якими вони керуються у своїх діях, засвідчує і виявлений нами рівень підготовки педагогів до виховання в учнів цієї комплексної моральної риси. Так, бесіди з учителями (було охоплено 160 осіб з різним стажем педагогічної роботи; 85% зі стажем більше 10 років), засвідчили, що половина з них практично не дали відповіді на питання: що таке “свобода вибору” і “відповідальність”, яка залежність між цими поняттями. І тільки 12,5% вчителів достатньо повно розкрили ці категорії і зауважили, що свобода вибору завжди передбачає відповідальність. Особливо насторожує той факт, що 85% вчителів не бачать умов для інтенсифікації виховання відповідальності у старшокласників в умовах зростання свободи вибору.

Проте, говорячи про виховання загальнолюдських цінностей, ми не маємо права забувати про їх єдність з національними цінностями. На цьому постійно наголошували наші попередники – галицькі педагоги Іван Велигорський, Михайло Галушчинський, Августин Домбровський, Ярослав Кузьмів, Марія Кузькова, Іванна Петрів, Іван Юцишин та ін. Наприклад, галицька вчителька Іванна Петрів відзначала велике значення національної культури у процесі духовного розвитку підростаючих поколінь. Водночас вона підкреслювала, що національне, патріотичне виховання аж ніяк не може бути протиставлено загальнолюдським цінностям. Перебуваючи в еміграції, вона 1949 року видала у Бельгії невелику за обсягом, але дуже суттєву за змістом книжечку з виразною назвою “За душу дитини”. Там, зокрема, вона писала: “Любов до батьківщини не виключає справедливості та пошанування слухних прав інших народів. Тільки здоровий патріотизм дає здорове національне життя, тільки здоровий патріотизм творить здорові й життєздатні державні організми. Всяка пересадка є так само нездорова, як і браки. Стати без застережень в обороні батьківщини і її святих прав не є пересадкою, а здоровим і природним

явищем. Але не признавати нікого і нічого понад власний нарід і власну батьківщину, мовляв, – “хто не українець, той наш ворог”, – це вже нездорова та шкідлива пересадка. Байдужість до справ свого народу, батьківщини й держави, це теж нездоровий брак шляхетних патріотичних почувань” [5, 35].

В умовах сучасної незалежної України думки наших попередників стосовно національного виховання набувають особливого значення. Не випадково ці проблеми посідають чільне місце в державних документах останнього часу. Так, у “Національній доктрині розвитку освіти” (2002) серед пріоритетних напрямів першочерговим визначається “формування національних і загальнолюдських цінностей”. І далі: “Освіта утверджує національну ідею, сприяє національній самоідентифікації, розвитку культури українського народу, оволодінню цінностями світової культури, загальнолюдськими надбаннями” [3, 4].

На жаль, сучасні підручники та посібники з педагогіки далеко не завжди повною мірою враховують принципів проблем національного виховання взагалі і, зокрема, органічного поєднання національного і загальнонародського дискурсів у формування духовності учнів та студентів. Автори деяких посібників, говорячи про “Основні напрями виховання”, нерідко ставлять *національне виховання* на четвертому місці – між трудовим і фізичним вихованням. Звісно, річ не просто в тому порядковому номері, на яке було поставлене національне виховання. На наш погляд, воно, як зазначено у “Національній доктрині розвитку освіти”, “є одним із головних пріоритетів, органічною складовою освіти” [3, 36] має *пронизувати* всі без винятку напрями виховання: і моральне, і естетичне, і трудове.

Національне виховання повинно здійснюватися на всіх етапах навчання дітей та молоді, тобто має безперервний характер і включати молодь у різноманітні види практичної діяльності.

Усе це обумовлює ті важливі завдання, які мають виконувати вчителі-вихователі. А звідси випливає необхідність готувати таких учителів, які спроможні були б формувати духовний світ своїх майбутніх учнів у єдності національного й загальнонародського, могли “не лише забезпечити трансляцію знань, а й бути **людиною культури і вселюдських цінностей, провідником ідей державотворення і демократичних змін**” [2, 6].

Висновок. У сучасних умовах демократизації українського суспільства безмежно зростає вимога виховання єдності свободи вибору і відповідальності майбутніх педагогів. Свобода вибору і відповідальність є значними духовними

ВАРТОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ РОДИНИ В РЕПРЕЗЕНТАЦІЯХ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ

цінностями, що забезпечується близькістю права вибору людини, відповідальності і сфери громадської свідомості. Саме у процесі виховання відповідальності особистості вдосконалюються інші ціннісні орієнтири майбутніх педагогів за таких умов: надання студентській молоді свободи вибору при дотриманні наявних у суспільстві вимог, порядків, законів; спрямованості останніх на інтереси соціального прогресу; поєднання загальнолюдських і національних цінностей.

1. Волкогонов В., Паніна О., Малов О. *Ідеали сучасної молоді, яка навчається у вищих навчальних закладах* // *Вища освіта*. –

2002. – № 6. – С. 42 – 54.

2. *Концепції загальної середньої освіти (12-річна школа)* // *Педагогічна газета*. – 2002. – Січень. – № 1 (91). – С. 4 – 6.

3. *Національна доктрина розвитку освіти* // *Освіта України*. – 2002. – 23 квітня. – № 33. – 36 с.

4. Ніколаєнко С. *Про основні завдання вищого навчального закладу на 2005 – 2006 навчальний рік* // *Освіта України*. – 2005, 19 серпня. – № 61 – 62.

5. Петрів Іванна. *За душу дитини*. – Малін, 1949. – 40 с.

6. *Філософський енциклопедичний словник*. – К.: Абрис, 2002. – 742 с.

Надія Гапон, доктор філософських наук, доцент кафедри психології
Львівського національного університету
імені Івана Франка

ВАРТОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ РОДИНИ В РЕПРЕЗЕНТАЦІЯХ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ

У статті аналізується вплив соціально-економічних процесів, глобалізації та міграції на вартості української сім'ї. З'ясовуються причини та наслідки аномічного стану сім'ї та шляхи його подолання. Розглядаються результати психологічного дослідження наративів студентської молоді, які відображають зміну уявлень про вартості української сім'ї минулого, теперішнього та майбутнього.

Постановка проблеми та аналіз останніх досліджень і публікацій. Упродовж усього XX ст. відбувалися складні, часто руйнівні суспільно-політичні процеси, які обумовлювали зміни вартостей української родини. Початок XXI ст. охарактеризувався посиленням впливу процесів глобалізації та міграції, які помітно трансформують вартості сім'ї. Науковці О. Ліповська [1], Н. Лавриненко [2], Н. Хазратова [3] у своїх працях зауважують, що глобалізаційні технології презентують нову систему вартостей, яка впливає на традиційні, духовно-моральні засади родини. Збільшується час та енергія, яка затрачається на використання нових інформаційних та телекомунікаційних технологій, натомість ущільнюється сфера емоційного, духовного спілкування між членами родини. Все частіше дослідники (психологи, психотерапевти) зустрічаються у своїй практиці з проблемою інтернет-залежності у дорослих та молоді, що обмежує сферу їх родинного спілкування і взаємодії. З'явилося сфера віртуальних знайомств, ба більше, віртуальних церков, у яких можна одружитися чи висповідатися.

Послаблення автентичних родинних стосунків через міграцію породжує функціональне існування молоді людини, що своєю чергою продукує соціальну відчуженість та самотність.

Мета статті – висвітлити вплив соціально-економічних процесів, глобалізації та міграції на вартості української родини. Проаналізувати результати психологічного дослідження наративів студентської молоді. Сучасними українськими дослідниками вивчаються розрізнені аспекти впливу глобалізації та міграції на цінності родини. Виникає необхідність більш цілісно проаналізувати причини та наслідки аномічного стану української родини, а також концептуально окреслити шляхи його подолання. Це обумовило актуальність обраної нами теми. Метою розвідки є аналіз впливу глобалізаційно-міграційних процесів на вартості української родини. Об'єктом дослідження – вартості української родини. Предметом – зміни вартостей сім'ї у репрезентаціях студентської молоді.

Виклад основного матеріалу. Впродовж століть історію культурної самосвідомості народу викристалізовувалися засадничі вартості